

Περιοδικὰ Ἀνάλεκτα

Rassegna di Teologia 2017/2

Στὸ β' τεύχος τοῦ περιοδικοῦ *Rassegna di Teologia* γιὰ τὸ 2017 ὁ Mario Imperatore μὲ τὴ μελέτη του: «Ὁ γάμος σήμερα: μεταξὺ ἀνανέωσης καὶ ἀποδόμησης» («*Matrimonio oggi: tra rinnovamento e destrutturazione*») τονίζει πὼς ἡ «ἀλλαγὴ ἐποχῆς» –πὸν βρῖσκεται ἀκόμη σὲ ἐξέλιξη– διακρίνεται ἀπὸ τὴν ὀριστικὴ ρῆξι μεταξὺ τῆς μυστηριακῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀντίληψης τοῦ γάμου πού, ἀπὸ τὸν 12^ο αἰῶνα καὶ μετὰ, διατρέχει ὁλόκληρο τὸ σῶμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ παραπάνω δίνει τὸ ἐρέθισμα γιὰ μιὰ ἀναδιαμόρφωση τῆς σχέσης μεταξὺ «οὐσίας» καὶ «χάρους» μὲ τρόπο πὸν νὰ συνδέονται περισσότερο μὲ τὴ θεολογικὴ σημασίαν τῆς διάκρισης τῶν φύλων. Μὲ βάση αὐτὴ τὴ σύνδεση –πὸν μὲ τὴ σειρά της προσδιορίζει μιὰ δογματικὴ ἐξέλιξη– θὰ μπορούσε νὰ διαμορφωθεῖ ἓνα πλαίσιο ἱκανὸ νὰ ἀναδείξει τὴν φιλοσοφικὴ καὶ πολιτισμικὴ ἀξία αὐτῆς τῆς συνάντησης.

Στὴν ἐπόμενη μελέτη ὁ Gianluigi Pasquale μὲ τὸ κείμενό του «*Amoris laetitia*. Θεολογικὴ ἀνάλυση καὶ ἀντανάκλαση στὴν Ἀποστολικὴ Ἐπιστολὴ *Misericordia et misera*» («*Amoris laetitia: analisi teologica nel riflesso di Misericordia et misera*») ἐξετάζει σὲ τρεῖς φάσεις καὶ σὲ θεολογικὸ ἐπίπεδο τὴν Ἀποστολικὴ *Παραίνεση Amoris laetitia*: ἔτσι, προβαίνει ἀρχικὰ σὲ μιὰ ἐπιμελῆ ἱστορικὴ αἰτιολογία τῶν κειμένων, ἐκκινώντας ἀπὸ τοὺς κατηχητικούς λόγους τοῦ πάπα Ἰωάννη Παύλου Β'. Στὴ συνέχεια, μέσα ἀπὸ τὸ 8^ο κεφάλαιο τῆς Παραίνεσης –πὸν γίνεται πυξίδα ἀνάγνωσης ὅλου τοῦ παπικοῦ ἐγγράφου– ἐπιβεβαιώνεται ἡ ὀργανικὴ ἔνταξη τοῦ κειμένου στὴν *traditio ecclesiae*. Τέλος, προσεγγίζει τὴν *Amoris laetitia* μέσα ἀπὸ μιὰ καινοτόμο ἐρμηνευτικὴ πὸν ἐπαληθεύεται στὴν Ἐπιστολὴ *Misericordia et misera*, ἡ ὁποία ἐπαναφέρει τὴν ὀρθὴ ἰσορροπία μεταξὺ δικαιοσύνης καὶ κατανόησης στὴν ποιμαντικὴ πράξι τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Gianfranco Calabrese μὲ τὸ κείμενό του: «Ἐκπαιδεύοντας στὸν διάλογο στὴν ἐποχὴ τοῦ μετα-ἀνθρωπίνου» («*Educare al dialogo nell'era del post-umano*») σημειώνει κατ' ἀρχὰς πὼς οἱ τεχνολογίαι ἔχουν κυριαρχήσει στὸν κοινωνικὸ κῶρο σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε σήμερα νὰ γίνεται λόγος γιὰ μετα-ανθρώπινη κοινωνία. Ἡ χριστιανικὴ ἀντίληψη τοῦ προσώπου ὁμως θεμελιώνεται στὴν ἐκπαίδευση στὸν διάλογο, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν κτιστὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ μυστηρίου τοῦ Ἐνὸς καὶ Τριαδικοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τὴν κεντρικότητα τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὁ σ. προτείνει μιὰ διαδικασίαν πὸν διαμορφώνει τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση, πὸν ὑπερβαίνει τὸν κατακερματισμὸ καὶ ἀναμορφώνει ἓνα πλαίσιο συνάντησης μεταξὺ τῶν προσώπων, πὸν ὑπερνικᾷ τὴν ἰσχύ τῆς τεχνοκρατίας καὶ τοῦ ἀπάνθρωπου οἰκονομισμού.

Στὴν ἐπόμενη μελέτη τοῦ τεύχους, ὁ Francesco Donadio μὲ τὸ ἄρθρο του: «Ὁ Λούθηρος καὶ ἡ μοντέρνα θρησκευτικὴ συνείδηση» («Lutero e l'evoluzione della coscienza religiosa moderna»), μὲ ἀφορμὴ τὴν 500^η ἐπέτειο ἀπὸ τὴ θυροκόλληση τῶν 95 θέσεων τοῦ Λουθήρου στὸν ναὸ τῆς Βιττεμβέργης, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνασυνθέσει τὸν θεολογικὸ πυρῆνα ποὺ βρίσκεται γύρω ἀπὸ τὸ ζήτημα τῶν συγχωροχαρτιῶν. Ἐπίσης, ὁ σ. συζητᾷ τὴν τοποθέτηση τοῦ Λουθήρου σὲ ὄ,τι ἀφορᾷ τὴ νεωτερικότητα καὶ τὴν πρόκληση τῆς ἐκκοσμίκευσης ἡ ὁποία ἀφορᾷ σήμερα τὴ θρησκευτικὴ συνείδηση τόσο τῶν καθολικῶν ὅσο καὶ τῶν προτεστάντων.

Ὁ Gabriele Fadini μὲ τὴ μελέτη του: «Ὁ Θεὸς πέρασε ἀπὸ τὸ Ἴλ Σαλβαδόρ. Θεολογικὲς προοπτικὲς στὴ σκέψη τοῦ Ἰοσκαρ Ρομέρο» («Dio passò per El Salvador»: prospettive teologiche nel pensiero di Oscar Romero») ἐρμηνεύει τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἰοσκαρ Α. Ρομέρο ὄχι τόσο ὑπὸ τὸ πρῶσιμα τῆς βιογραφίας ὅσο ἀπὸ αὐτὸ τῆς θεολογίας. Ὁ σ. χαράσσει μιὰ ὑποθετικὴ γραμμὴ ποὺ ἐνώνει τὸν Ρομέρο μὲ τὸν ἰσπανὸ φιλόσοφο Xavier Zubiri σὲ ὄ,τι ἀφορᾷ τὴν ἰδέα περὶ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ στὴ σύγχρονη ἱστορικὴ πραγματικότητα τοῦ Ἴλ Σαλβαδόρ. Ἀκολουθῶς, ἀναλύεται ἡ συνεισφορὰ τοῦ Ρομέρο στὴ θεολογία, τὴν ἱστορία, τὴ χριστολογία καὶ ἡ εἰδικὴ ροπή ποὺ ἔλαβε ἡ δράση τοῦ Ρομέρο ἐντὸς τῆς ἐθνικῆς πραγματικότητας τοῦ Ἴλ Σαλβαδόρ, ὡς μιὰ πιθανὴ μορφή πολιτικῆς θεολογίας.

Ὁ Giovanni Patriarca μὲ τὴ μελέτη του: «Ἡ ἐπανακάλυψη τοῦ οὐσιώδους. Ἡ ὄντολογία τῆς εἰρήνης καὶ ἡ μεταφυσικὴ τῆς συνάντησης. Εἰσαγωγή στὴ σκέψη τοῦ Lanza del Vasto» («La riscoperta dell'essenziale. L'ontologia della pace e la metafisica dell'incontro. Introduzione al pensiero di Lanza del Vasto») ἐπιχειρεῖ, μέσα ἀπὸ μιὰ συγκριτικὴ ἀνάλυση, μιὰ εἰσαγωγή στὴ φιλοσοφία τοῦ Ἰταλοῦ ποιητῆ, συγγραφέα καὶ φιλοσόφου Lanza del Vasto (1901-1981) μέσα ἀπὸ μιὰ καινούργια μέχρι σήμερα προοπτικὴ. Ἀπὸ τὴν πολιτισμικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ Παρισιοῦ, ὁ ἀρθρογράφος φθάνει στὶς σπουδὲς καὶ τὰ ταξίδια τοῦ Lanza del Vasto, ποὺ εἶναι ἡ φυσικὴ ὀλοκλήρωση μιᾶς ἐξαιρετικῆς καὶ πλούσιας προσωπικῆς ἀναζήτησης μὲ πλῆθος θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἀναφορῶν. Συχνά, ἡ ἔρευνα ἐστίασε στὴ σχέση τοῦ Lanza del Vasto μὲ τὸν Γκάντι καὶ τὶς πολιτιστικὲς παραδόσεις τῆς Ἰνδίας. Κατὰ τὸν σ. εἶναι δυνατόν νὰ ἀναδειχθοῦν καὶ ἄλλες, μὴ δευτερεύουσες διαστάσεις τῆς προσωπικότητάς του. Μέσα ἀπ' αὐτὴν τὴν ὀπτικὴ καὶ ἔχοντας ὑπόψη ἄλλους συγγραφεῖς μὲ τοὺς ὁποίους ὁ Lanza del Vasto μοιραζόταν μιὰ διανοητικὴ ἐγγύτητα, μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ καλύτερα ἡ θεώρηση ποὺ ὁ ἴδιος εἶχε γιὰ τὸν κόσμον.

Ὁ Pasquale Bua μὲ τὴ μελέτη του: «Ἡ δημιουργία ὡς “γραμματικὴ” τῆς ἐνσάρκωσης. Ἡ ἐνόητα ἀνθρωπολογίας καὶ χριστολογίας στὴ σκέψη τοῦ Karl Rahner» («La creazione come “grammatica” dell'incarnazione: L'unità di antropologia e cristologia nel pensiero di Karl Rahner») ἐξετάζει ὀρισμένους πτυχῆς τῆς ὑπερβατικῆς χριστολογίας τοῦ K. Rahner. Ὁ Γερμανὸς θεολόγος ἤθελε νὰ ἀποδείξει πὼς ἡ ἔλευση τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ ἐγγενὴς πλήρωση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν κόσμον, διότι ἡ δημιουργία εἶναι ἡ πράξη μὲ τὴν ὁποία ὁ Θεὸς θέτει σὲ ὑπαρξὴν τὸ

«ὄλκικό» καὶ τὴ «γραμματική» (σύνολο ἐκφραστικῶν μέσων) γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου. Σὲ τελικὴ ἀνάλυση, ὁ Θεὸς δημιούργησε τὴν ἀνθρωπότητα, ὥστε ὁ Λόγος νὰ προσλάβει τὴν ἀνθρώπινη φύση.

Στὴ στήλη «Προκλήσεις» τοῦ περιοδικοῦ ὁ Dario Garriba στὴν ἐργασία του μὲ τίτλο: «Μάρτυρες. Οἱ ἀπαρχὲς τῶν χριστιανῶν» («Martire. All'origine dell'essere cristiani») ἐπισημαίνει πὼς ὁ ὄρος «μάρτυρας» διατρέχει ὅλη τὴ χριστιανικὴ ἱστορία, δεχόμενος διαρκεῖς ἀνανεώσεις καὶ προσαρμογὲς στὴν ἱστορικὴ φανέρωση τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτὸ τὸ γεγονός ὀδήγησε στὸ νὰ ὑπάρχουν συζητήσεις καὶ συχνὲς ἔριδες γύρω ἀπὸ τὸν ὄρο. Ἡ παρακολούθηση τῆς ἐξέλιξής του ὁμως μᾶς παρέχει τὴ δυνατότητα νὰ δεχτοῦμε τὴν ἐρμηνευτικὴ κατηγορία «μαρτύριο» ὡς ἓνα στοιχεῖο ποὺ συγκροτεῖ ἓναν εὐρύτερο ὀρισμὸ τῆς χριστιανικῆς ταυτότητας.

Στὴ στήλη «Βιβλιοπαρουσιάσεις», ὁ Antonio Orazio μὲ τὸ κείμενό του: «Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἐκ τῶν Ἰλαρίο πέρα ἀπὸ τὸν Ἰλαρίο» («La dottrina dello Spirito Santo: da Ilario, oltre Ilario») παρουσιάζει τὸ ἔργο *Spiritus donum*. Ὁ Ilario Poitiers καὶ ἡ ἐξέλιξη τῆς πνευματολογίας στὴ λατινικὴ Δύση (Armando Nugnes, *Spiritus donum. Ilario di Poitiers e lo sviluppo della pneumatologia nell'Occidente latino*, Pontificio Istituto Biblico, Ρώμη 2016), ὅπου ὁ ὄρος «donum/munus», ἀναφερόμενος στὸ Ἅγιο Πνεῦμα, ἐντάσσεται σὲ μιὰ μακρὰ διαδικασίαν προσδιορισμοῦ καὶ στοχασμοῦ τῆς δυτικῆς πνευματολογικῆς παράδοσης. Τὸ ἔργο θέλει νὰ δείξει πὼς αὐτὴ ἡ ἐξόχως θεολογικὴ διαδικασίαν διαλέγεται, σὲ μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμὸ, καὶ μὲ τὴ σύγχρονη θεολογικὴ σκέψη.

Τὸ τεῦχος κλείνει μὲ τὴ βιβλιοκριτικὴ πρόσφατων θεολογικῶν τίτλων τῶν M. Acquaviva, R. Battocchio, M. Heidegger, D. Keramidis, G. Lacerenza, M. Marino, P. Neuner, G. Riggio.

Teologia 2017/3

Στὸ ἐκδοτικὸ σημείωμα ὑπὸ τὸν τίτλο: «Πέντε αἰῶνες ἀπὸ τὸ ξεκίνημα τῆς Μεταρρύθμισης» («A cinque secoli dall'inizio della Riforma») τοῦ γ' τεύχους γιὰ τὸ 2017 τοῦ περιοδικοῦ *Teologia* τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Βόρειας Ἰταλίας ὁ Angelo Maffei περιγράφει τὶς εἰσηγήσεις τοῦ τεύχους ποὺ εἶναι ἀφιερωμένο στὴν 500ῆ ἐπέτειο ἀπὸ τὴ δημοσιοποίηση τῶν 95 θέσεων τοῦ Λουθήρου (31 Ὀκτωβρίου 1517). Πὼς ἓνας σχετικὰ ἄγνωστος καθηγητὴς τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὀδήγησε σὲ σύγκρουση τὴν Αὐτοκρατορία, τὴν παπικὴ κουρία, τὰ γερμανικὰ Κράτη καὶ τὶς θεολογικὲς σχολὲς τῆς ἐποχῆς; Ἡ Μεταρρύθμιση, τονίζει ὁ Maffei, ἦταν ἓνα μεγάλο ἐκκλησιαστικὸ καὶ θρησκευτικὸ κίνημα ποὺ ἐπέδρασε ἀποφασιστικὰ στὴν εὐρωπαϊκὴ (κι ὄχι μόνον) ἱστορία, στὸ μεταίχμιο μεταξὺ Μεσαίωνα καὶ Νεωτερικότητας, ἀν καὶ ἡ ἰδέα περὶ σύγκρουσης μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν «ἐποχῶν» τοῦ πολιτισμοῦ ἔχει πλέον ἀποδομηθεῖ ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἱστοριογραφία. Ἀπὸ μία διένεξη γύρω ἀπὸ ἓνα –μᾶλλον περιθωριακό– ζήτημα (τὴ χρῆση «συγχωροχαρατιῶν») ἡ Μεταρρύθμιση ἐξελίχθηκε σὲ μιὰ εὐρύτερη διαμάχη ποὺ ἀφοροῦσε τὴν ἀθθεντία τῆς Ἐκκλησίας ὡς σωστικοῦ ὀργανισμοῦ ποὺ ἐρμηνεύει τὶς Γραφές, τὸν

τρόπο δικαίωσης τοῦ πιστοῦ, τὸν χαρακτῆρα τῶν μυστηρίων ὡς μέσων σωτηρίας κ.τ.λ. Ἐνάλογα «μεταρρυθμιστικά» κινήματα εἶχαν κάνει τὴν ἐμφάνισή τους τὸν 14^ο καὶ 15^ο αἰῶνα, μετὰ ἀπὸ τὸ λεγόμενο «Σχίσμα τῆς Δύσης», μὲ αἴτημα τὴν ἐπιστροφή σὲ παλαιότερα, περισσότερο ἀνόθευτα θεολογικά καὶ κανονιστικά ἐκκλησιαστικά μοντέλα. Ἡ σχέση Μεταρρύθμισης-Καθολικισμοῦ ἱστορικά ἐρμηνεύτηκε μὲ συμβολικὸ τρόπο: γιὰ τὴν μὲν προτεσταντικὴ ὀπτικὴ ὑπῆρξε ἓνα κίνημα «ἐξαγνισμοῦ» τῆς Ἐκκλησίας, γιὰ τὴ δὲ ρωμαιοκαθολικὴ σηματοδότησε τὴν ἀπαρχὴ τοῦ ὑποκειμενισμοῦ καὶ τῆς ἀπώλειας τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς. Σήμερα, στὸ πλαίσιο τοῦ οἰκουμενικοῦ διαλόγου, τοῦ ἀνοίγματος τῆς Β' Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ καὶ τὸν θεσμοθετημένο διάλογο μεταξὺ καθολικῶν καὶ λουθηρανῶν εἶναι δυνατὴ μία ἄλλη ἀνάγνωση τοῦ κινήματος τῆς Μεταρρύθμισης καὶ τῶν συνδεόμενων μὲ αὐτὴν ἱστορικῶν συμβάντων, πέρα ἀπὸ τὴ λογικὴ τῆς σύγκρουσης καὶ μὲ τὴν ἐπίγνωση ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ μία πολύπλοκη καὶ πολύμορφη θρησκευτικο-κοινωνικὴ διαδικασία.

Ὁ Saverio Xeres μὲ τὴ μελέτη του: «Ἡ μεταρρύθμιση πρὶν ἀπὸ τὴν Μεταρρύθμιση» («La riforma prima della Riforma») ἐξηγεῖ τὸ πῶς γιὰ αἰῶνες ἡ ἔκφραση «Μεταρρύθμιση» χρησιμοποιήθηκε γιὰ νὰ περιγράψει τὰ θρησκευτικὰ κινήματα τοῦ 16^{ου} αἰῶνα καὶ τὴν πολεμικὴ τους ἔναντι τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας – μὲ ἄλλα λόγια ὅ,τι προκάλεσε τὴ γένεση τῶν λεγόμενων «Ἐκκλησιῶν τῆς Μεταρρύθμισης». Μετὰ ἀπὸ τὴ Σύνοδο τοῦ Τριδέντου (1545-1563) καὶ μέχρι τὰ μέσα τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ὁ ὅρος «μεταρρύθμιση» ἀποκλείστηκε ἀπὸ τὴ ρωμαιοκαθολικὴ ὀρολογία. Ἐξαιτίας αὐτοῦ, ἡ ἱστοριογραφικὴ ἐπιστῆμη στερήθηκε τῆς δυνατότητας νὰ ἀναγνωρίσει τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ποικιλόμορφου συνόλου «μεταρρυθμιστικῶν» προτάσεων καὶ πρωτοβουλιῶν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἐκκλησίας, προτοῦ ἀκόμη προκύψει τὸ θρησκευτικὸ κίνημα τῆς Μεταρρύθμισης τοῦ 16^{ου} αἰῶνα. Ἡ συνειδητοποίηση ὅτι ἡ μεταρρύθμιση ὑπῆρξε ἓνα εὐρύτερο ἐκκλησιαστικὸ φαινόμενο ἐπανῆλθε στὴν ἱστορικὴ συνείδηση κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες. Ἡ παρούσα μελέτη ἐστιάζει κυρίως στὴ διαμόρφωση καὶ ἐξέλιξη τῆς μεταρρυθμιστικῆς θεματικῆς στὶς Γενικὲς Ἐκκλησιαστικὲς Συνόδους τῆς Δύσης ἀπὸ τὸν 14^ο ἕως τὸν 16^ο αἰῶνα καὶ στὰ πολυάριθμα μεταρρυθμιστικὰ κείμενα ποὺ συντάχθηκαν ἐκείνη τὴν περίοδο.

Στὴ συνέχεια γράφει ὁ Lothar Vogel: μία μελέτη ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἡ θεολογία τοῦ Σταυροῦ. Θεολογικὴ ἀνάγνωση ἑνὸς κόσμου ποὺ βιώνεται ὡς κοσμικός» («La teologia della croce. Lettura teologica di un mondo sperimentato come secolare»). Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1518-1521 ὁ Λούθηρος κηρύσσει μία «θεολογία τοῦ Σταυροῦ» ποὺ ἀντιτίθεται στὴ σχολαστικὴ «θεολογία τῆς δόξας». Στὴ συνάφεια αὐτὴ ἀποκρυσταλλώνονται οἱ βασικὲς ἀρχὲς τῆς θεολογικῆς του σκέψης: ἡ χριστοκεντρικότητα, ἡ μελέτη τῶν ὄρων «ἁμαρτία» καὶ «δικαιοσύνη» ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ἐξηγητικῆς, καθὼς καὶ ἡ πρόσληψη τῆς μυστικῆς γερμανικῆς θεολογίας μέσῳ τῆς ἀνάγνωσης τοῦ φυσικοῦ καὶ πνευματικοῦ πόνου ὡς δείκτη τῆς σωτηριώδους δράσης τοῦ Θεοῦ στὸν ἄνθρωπο. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, ὁ Σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ γίνεται ἓνα κυρίαρχο σωστικὸ γεγονός: ἡ ἀπολύτρωση τῆς ἀνθρωπότητας λαμβάνει

χώρα στην απουσία του Θεού («Θεέ μου, Θεέ μου, γιατί με εγκατέλειψες;»). Κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα η συγκεκριμένη θεολογική ανάγνωση της κοσμικής (ή και έκκοσμικευμένης) εμπειρίας συγκέντρωσε πάνω της το ενδιαφέρον της έρευνας.

Στην επόμενη μελέτη του τεύχους ο Γιοναππί Gusmini με το κείμενό του: «Ο Λούθηρος και η μυστική θεολογία. Η περίπτωση της *Theologia deutsch*» («Lutero e la mistica: il caso della *Theologia deutsch*») έρευνά τη σχέση του Λουθήρου με τη γερμανική μυστική θεολογία, ένα ζήτημα που κατά το παρελθόν η έρευνα δεν είχε επαρκώς αναδείξει και που πλέον επανέρχεται όχι μόνο για να ερευνηθεί τις πηγές της θεολογίας του Λουθήρου αλλά και την ίδια τη θεολογική του σκέψη. Ο σ. τονίζει πως ήδη από τη νεανική του ηλικία ο Λούθηρος ενδιαφέρθηκε για την πνευματική διάσταση της πίστης· παρακολούθησε σχολές κοινοβιακού τύπου και είχε έντονη πνευματική ζωή. Διάβασε έργα Γερμανών μυστικών θεολόγων, όπως του Μ. Eckhart, του G. Taluero και του Enrico Suso. Συγχρόνως, ενδιαφέρθηκε για μία περισσότερο άγνη, καθαρή και στέρεα θεολογία πίστη, εγγύτερη στα αρχαία πρότυπα. Μεταξύ των ετών 1516 και 1518 προχώρησε σε τρεις εκδόσεις ενός ανώνυμου έργου, το *Theologia deutsch*, χειρόγραφο πνευματικής θεολογίας (που αντιτίθεται σε ό,τι έρχόταν από τη Ρώμη). Ο άρθρογράφος παρουσιάζει το έργο αυτό, όπως και το *De libertate christiana* (1520), έργο επίσης του Λουθήρου, σε μία προσπάθεια να παρουσιαστούν οι μεταξύ τους ομοιότητες και διαφορές, ώστε να επιβεβαιωθεί η διαρκής και βαθιά επιρροή της μυστικής γερμανικής θεολογίας στη ζωή και τη σκέψη του Λουθήρου.

Ο Angelo Maffei με το «Η πρώτη ιστοριογραφία της Μεταρρύθμισης. Η οικοδόμηση της εικόνας του Μαρτίνου Λουθήρου μεταξύ των ετών 1546 και 1617» («La prima storiografia della Riforma. La costruzione dell'immagine di Martin Lutero tra il 1546 e il 1617») σημειώνει πως η περίοδος που ακολούθησε του θανάτου του Λούθηρου (1546) έως την πρώτη εκατονταετηρίδα από την προτεσταντική Μεταρρύθμιση (1617) διακρίνεται από τις έντονες θεολογικές διαφορές μεταξύ των επιγόνων της Μεταρρύθμισης αλλά από τη δογματική και θεσμική αναπροσαρμογή των λουθηρανικών Έκκλησιών. Σε αυτό το πλαίσιο η προσωπικότητα και το έργο του Λουθήρου αποκτά «κανονιστικά» χαρακτηριστικά, ενώ έρμηνεύεται η σημασία της Μεταρρύθμισης στη γενικότερη ιστορικο-εκκλησιαστική συνάφεια. Το άρθρο έρευνά τις παραπάνω πτυχές σε όρισμένα γραπτά των Μελάθωνα και Mattia Flacio Illirico, στην *Historia Ecclesiae Christi* (1559-1574) και στις όμιλίες που έκφωνήθηκαν στη Βυττεμβέργη το 1617 κατά τους εκεί έορτασμούς της εκατονταετηρίδας.

Στην επόμενη μελέτη που έχει τον τίτλο: «Η ενάρετη ζωή στον Γρηγόριο Νύσσο» («La via della virtù in Gregorio di Nissa») ο Antonio Bonato παρατηρεί πως ο Νύσσο, έχοντας ως σημείο εκκίνησης την πλατωνική και νεοπλατωνική έννοια περί του αφάτου και αιώνιου της υπερβατικής ύπαρξης που είναι από τη φύση της απρόσιτη στον άνθρωπο, αναπτύσσει την ιδέα περί της δίχως τέλος πνευματικής προόδου. Κατά τον Νύσσο, ο άνθρωπος με τις δυνάμεις του είναι σε θέση να

άνυψωθεί στη γνώση τοῦ ἀκτίστου. Αὐτὴ ἡ κίνηση πρὸς τὴν τελείωση εἶναι μία «ἐπέκταση» τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεό, δίχως ποτὲ ὁμως τὴν ἀπαίτηση τῆς ἐξομοίωσης μὲ Αὐτόν. Τὸ θέμα αὐτὸ πραγματεύεται ὁ Γρηγόριος στὴν Ὅμιλία του στὸ Ἑῶμα Ἀσμάτων ὅπως καὶ στὸ ὑπόμνημά του *Eis τὸν βίον τοῦ Μωυσέως*, ὅπου ἐρμηνεύει μὲ ἀλληγορικὸ καὶ ἐξόχως πνευματικὸ τρόπο τὴν ἀνάβαση τοῦ Μωυσῆ στὸ Ὅρος Σινᾶ, ἐκεῖ ὅπου ὁ μετέπειτα νομοθέτης τοῦ Ἰσραὴλ συναντᾷ τὸν Κύριο καὶ ἀντιλαμβάνεται μὲ μυστικὸ τρόπο τὴν παρουσία Του. Ὅμοίως, ἡ αὔξηση στὴν ἀρετὴ ἐπιτρέπει στὸν ἄνθρωπο νὰ ἐξαγνισεῖ καὶ νὰ ἀνέβει μὲ ὁλοένα καὶ ἐντονότερο τρόπο στὴ θεία ζωὴ. Πράγματι, τὸ ἀκόρεστο τῆς ἐπιθυμίας αὐτοῦ ποὺ ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ὠθεῖ τὴν ψυχὴ νὰ Τὸν ἀναζητήσει μὲ περισσότερον ἔρως, μέχρι νὰ βιώσει ὅτι αὐτὴ ἡ «ἐπέκταση» προσδίδει σταθερότητα καὶ ἐπιτρέπει στὸν ἄνθρωπο νὰ προσεγγίσει ὁλοένα καὶ περισσότερον τὸν Κύριο.

Τὸ τεῦχος κλείνει μὲ τὴν παρουσίαση τῶν ἀκόλουθων θεολογικῶν ἔργων: A. Barbi, *Se qualcuno vuole seguirmi (Mc 8,22-10,52). Il lettore e i paradossi della croce*· P. Basta, *Che cosa è il canone biblico? Cattolicità e selezione dei libri*· F. Bianchini, *Figli nel Figlio. La categoria della figliolanza nelle lettere di Paolo*· P. Biavardi, *Il “no” è dramma e promessa. Paul Valadier: una teologia davanti a Nietzsche*· C. Bordoni, *Fine del mondo liquido. Superare la modernità e vivere nell’interregno*· E. Campagnoli, *Jean-Luc Marion, filosofo della soglia. La vita, l’opera, il metodo, la filosofia cristiana, le fonti e il lessico filosofico*· V. Croce, *Guglielmo Massaja. Contenuto e stile di una singolare missione africana*· R.A. Culpepper, *Anatomia del Quarto Vangelo. Studio di critica narrativa*· M. de Certeau, *Fabula mistica. XVI-XVII secolo*· P. Di Luccio, *Il futuro come mosaico. Saggi sul Tempio di Gerusalemme e sul sacerdozio di Gesù*· S. Grosse, *Ich glaube an die Eine Kirche. Eine ökumenische Ekklesiologie*· H.A.G. Houghton, *The Latin New Testament: A Guide to its Early History, Texts, and Manuscripts*· M. Marcheselli, *Studi sul Vangelo di Giovanni. Testi, temi e contesto storico*· A. Martin – C. Broccardo – M. Girolami, *Edificare sul fondamento. Introduzione alle lettere deutero-paoline e alle lettere cattoliche non giovannee*· R. Pasolini, *Fallire e non mancare il bersaglio. Paradosso del Regno e strategie comunicative nel Vangelo di Marco*· M. Richir, *L’Ecart et le Rien. Conversation avec Sacha Carlson*· N. Scavo, *Perseguitati*· J.-M. Sevrin, *Le Quatrième Évangile. Recueil d’études*· K. Viertbauer, *Gott am Grund des Bewusstseins? Skizzen zu einer prä-reflexiven Interpretation von Kierkegaards Selbst*.